

УДК 349.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-10>**Кулініч Т. В.**кандидат економічних наук, доцент,  
Національний університет «Львівська політехніка»  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-7080>**Жайворонок І. Р.**асистент кафедри менеджменту організацій,  
Національний університет «Львівська політехніка»  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6304-368X>**Kulinich Tetyana, Zhayvoronok Ilya**  
Lviv Polytechnic National University

## ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНИХ ТА РОЗПОДІЛЬЧОЇ ПЕНСІЙНИХ ПІДСИСТЕМ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто структуру пенсійних систем розвинених країн світу, які в своїй абсолютній більшості є комбінованими. Наведено показник коефіцієнту заміщення пенсійних підсистем країн OECD та сформувано висновки щодо їхньої ефективності. Зведено основні моделі управління накопичувальними пенсійними фондами. Проведено аналізування функціонування кожної підсистеми пенсійного забезпечення в Україні. Описано проблематику функціонування розподільчої пенсійної підсистеми в Україні протягом останніх років. Графічно представлено динаміку дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Визначено причини відмови від введення підсистеми обов'язкового пенсійного забезпечення. Проаналізовано результати діяльності добровільної накопичувальної пенсійної підсистеми. Визначено напрями вдосконалення функціонування пенсійної системи України.

**Ключові слова:** накопичувальна пенсійна підсистема, розподільча пенсійна підсистема, недержавний пенсійний фонд, дефіцит, коефіцієнт заміщення.

## ORGANIZATIONAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF ACCUMULATIVE AND DISTRIBUTION PENSION SUBSYSTEMS IN UKRAINE

Despite the number of reforms, the issue of improving the pension system in Ukraine remains quite acute. The low replacement rate and the marked increase in public pension expenditures, caused by the sharp increase in the budget deficit of the pension fund of Ukraine, show that the national pension system is one of the least efficient pension systems in the world. The article considers the structure of pension systems of developed countries, which in their absolute majority are combined. The mixed type of pension system is the most effective in terms of financial stability and the level of paid pensions. In its pure form, cumulative and distribution models are not common in world practice. The indicator of the coefficient of replacement of pension subsystems of OECD countries is presented and conclusions are drawn about their efficiency. The basic models of management of accumulative pension funds are summarized. Based on the analyzed data, it is obvious that in most leading countries of the world the basis of pension provision is the distribution subsystem. With rare exceptions, the bulk of the substitution factor is created within distribution systems. Accumulation systems can also play a significant role. Comparing data on replacement rates in Ukraine with the countries of OECD, it is clear that by 2019 the situation in Ukraine is one of the worst. The ratio of the average pension to the average salary in Ukraine is 2 times lower than the average for the OECD countries. Analysis of world practice leads to the conclusion that to increase the level of pensions requires simultaneous strengthening of the distribution and development of the accumulative parts of the pension system. The analysis of functioning of each subsystem of pension provision in Ukraine is carried out. The problems of functioning of the distribution pension subsystem in Ukraine during the last years are described. The dynamics of the budget deficit of the Pension Fund of Ukraine is graphically presented. The reasons for refusing to introduce the compulsory pension subsystem have been identified. The results of the activity of the voluntary accumulative pension subsystem are analyzed. The directions of improvement of functioning of the pension system of Ukraine are defined.

**Keywords:** accumulative pension subsystem, distributive pension subsystem, private pension fund, deficit, replacement rate.

**JEL classification:** G23, H55.

**Постановка проблеми.** Пенсійне забезпечення є одним із найактуальніших соціальних питань у сучасному українському суспільстві. Проблема низької пенсії стоїть перед більшою половиною людей похилого віку. Серед основних причин неготовності української пенсійної системи відповідати сучасним викликам – негативні наслідки планової економіки Радянського Союзу, яка не створила механізмів накопичення активів тодішнього працюючого населення, проте сучасне покоління повинно забезпечувати їх пенсійними відрахуваннями сьогодні; низький рівень відрахувань у Пенсійний фонд України; тінізація зайнятості;

відсутність розвиненої накопичувальної пенсійної підсистеми тощо.

Впровадження повноцінної функціонуючої пенсійної системи є основним завданням, яке стоїть перед українським керівництвом у соціальній сфері. Україні необхідна тривірнева пенсійна система, яка будуватиметься на накопичувальних та розподільчих принципах, кожна підсистема буде незалежною від бюджетних трансфертів та дотацій.

Саме огляду теперішньої пенсійної системи України, визначенню основних проблем та розробленню рекомендацій присвячена ця стаття.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед українських науковців, які присвячували свої дослідження іноземному досвіду функціонування пенсійних систем, слід виділити: І.С. Бондарука, Н.В. Ткаченко, В.М. Белоусова [1, с. 37–42] та інших.

Дослідженням результатів діяльності розподільчої пенсійної підсистеми в Україні займалися: А.О. Надточій, О.І. Тулай, І.О. Кравченко, Л.П. Сідельникова тощо. Перспективи розвитку накопичувальних пенсійних підсистем у своїх наукових роботах розглядали: М.В. Кравченко [4, с. 1–7], О.П. Коваль, В.К. Рудик, В. Верещак.

**Мета статті** – визначення проблематики функціонування пенсійної системи України загалом та її розподільчої і накопичувальних підсистем зокрема. Виходячи з мети статті, автором визначено такі завдання, як:

- 1) аналізування функціонування діяльності розподільчої пенсійної підсистеми в Україні;
- 2) огляд результатів діяльності добровільної накопичувальної підсистеми в Україні;
- 3) визначення причин відмови від впровадження обов'язкової накопичувальної підсистеми;
- 4) формування висновків та рекомендацій щодо покращення функціонування пенсійної системи України загалом.

**Виклад основного матеріалу.** Незважаючи на численність проведених реформ, питання вдосконалення системи пенсійного забезпечення в Україні продовжує стояти досить гостро. Низький коефіцієнт заміщення і помітне зростання державних витрат на пенсію, спричинене різким зростанням дефіциту бюджету пенсійного фонду України, показують, що національна пенсійна система належить до переліку найменш ефективних систем пенсійного забезпечення у світі. Очевидно, що ситуація вимагає рішучих змін. Однак нині наукова і політична еліти України не досягли консенсусу щодо подальших шляхів розвитку вітчизняної пенсійної системи. Так, наукова спільнота разом з авторитетними міжнародними організаціями (наприклад, такими як

Світовий банк) наполягають на тому, що накопичувальний елемент – це запорука забезпеченого майбутнього пенсіонерів, його обов'язково потрібно зберегти та розвивати. Проте політичне керівництво держави не готове брати на себе відповідальність за повноцінне впровадження накопичувальної пенсійної системи в Україні, обгрутовуючи це неготовністю національної економіки та системи правового регулювання [1, с. 37–42].

Пенсійне забезпечення населення в різних формах протягом багатьох століть відіграло важливу роль у різних країнах, але окремою державною системою воно почало ставати лише в кінці XIX – на початку XX ст. Відтоді в більшості країн світу триває безперервний процес еволюції пенсійних систем. За цей час сформувалася загальноприйнята класифікація з поділом на два основних типи пенсійних систем: розподільчу (пенсійні відрахування йдуть на поточні пенсійні виплати) і накопичувальну (пенсійні відрахування формуються на індивідуальних рахунках і інвестуються в різні активи на фінансовому ринку, а інвестиційний дохід збільшує підсумкову пенсію).

Аналіз сучасної міжнародної практики показує, що в більшості країн діють комбіновані пенсійні системи, що поєднують державні розподільчі, а також обов'язкові і добровільні накопичувальні елементи. Змішаний тип пенсійної системи найбільш ефективний з погляду фінансової стабільності та рівня виплачуваних пенсій. У чистому вигляді накопичувальна і розподільна моделі не часто трапляються в світовій практиці, як і модель, в якій одночасно рівномірно розвинені як обов'язкова, так і добровільна накопичувальна частини [2, с. 1–9].

Основним показником, який дає можливість оцінювати кожен з елементів системи пенсійного забезпечення (розподільчий, обов'язковий накопичувальний та добровільний накопичувальний), у національній системі пенсійного забезпечення є коефіцієнт заміщення. У табл. 1 наведено дані коефіцієнта заміщення

Таблиця 1

Коефіцієнт заміщення окремих пенсійних підсистем в країнах OECD у 2019 р.

Країни	Державні розподільчі підсистеми, %	Обов'язкові накопичувальні підсистеми, %	Добровільні накопичувальні підсистеми, %	Всього, %
Бельгія	46,8		14,2	44,1
Канада	39,0		25,1	54,9
Чилі	5,1	31,2		31,2
Чехія	45,9			45,9
Німеччина	38,7		13,5	52,2
Ірландія	27,0		35,8	62,9
Нова Зеландія	39,7		17,8	57,4
Норвегія	39,6	5,9		45,4
Іспанія	72,3			72,3
Швеція	41,6	12,5		54,1
Швейцарія	21,4	21,0		42,2
Великобританія	21,7		29,7	50,9
США	39,4		30,9	70,3
Саудівська Аравія	59,6			59,6
Країни ЄС	45,5			55,4
OECD	39,6			55,2
Україна	29,2			29,2

Джерело: сформовано авторами на основі даних OECD Pensions at a Glance 2019, 151 p. [3]

для кожного елемента пенсійних систем країн OECD станом на 2019 р.

З наведених даних є очевидним, що в більшості провідних країн світу основою пенсійного забезпечення виступає розподільна підсистема. За рідким винятком, основна частка від загального показника коефіцієнта заміщення формується в межах розподільчих систем. При цьому помітну роль можуть відігравати також і накопичувальні системи. Загалом у країнах OECD вони додають 15,6% до коефіцієнта заміщення, тоді як у ЄС – трохи більше 9,9% [3, с. 151]. Таким чином, на практиці спостерігається домінування розподільних пенсійних систем за істотної підтримки з боку накопичувальних. Це говорить про те, що нині оптимальною є змішана система пенсійного забезпечення, що поєднує в собі як розподільний, так і накопичувальний елементи.

Слід зазначити, що накопичувальним системам притаманні і недоліки, серед яких – залежність пенсій від стану фінансових ринків і проблеми, пов'язані з розміщенням активів на фінансових ринках [4, с. 1–7]. Таким чином, питання стійкості пенсійної системи зводиться до управління ризиками в накопичувальних пенсійних фондах.

У наукових джерелах, присвячених дослідженню накопичувальних пенсійних підсистем, виділяють три основні моделі управління накопичувальними пенсійними фондами: норвезьку, австралійську і канадську [5, с. 275–295]. Їхні основні відмінності щодо ризик-менеджменту наведені в табл. 2.

Незважаючи на те, що наведені в табл. 2 параметри поверхнево характеризують риси інвестиційного процесу недержавних пенсійних фондів, навіть цієї інформації досить для того, щоб сформулювати висновок про пильну увагу, яку фонди приділяють управлінню ризиками.

Порівнявши дані щодо коефіцієнту заміщення в Україні з країнами OECD, бачимо, що станом на 2019 р. в Україні ситуація є однією з найгірших. Співвідношення середньої пенсії до середньої зарплати в Україні є у 2 рази нижчим, ніж у середньому за розглянутими країнами OECD, і не йде ні в яке порівняння з аналогічним показником будь-якої з країн, про які говорилося вище. Причиною цього є два основні фактори: слабкість державної розподільної системи і відсутність ефективної накопичувальної системи.

Аналіз світової практики підводить до висновку про те, що для підвищення рівня пенсій необхідне одночасне посилення розподільної і розвиток нако-

пичувальної частини ПС. Слід підкреслити, що вкрай низький рівень пенсій залишається однією з найбільш гострих проблем сучасної соціальної політики України. Для більш точного визначення основного напрямку розвитку вітчизняної системи пенсійного забезпечення на сучасному етапі звернемося до детальнішого аналізу стану справ у пенсійній системі України.

Пенсійна система України включає як розподільчий, так і накопичувальні складники, які формують три рівні (рис. 1). Кожен громадянин після досягнення пенсійного віку отримує державну розподільчу пенсію, яка залежить від трудового стажу, розміру доходів та віку виходу на пенсію. Обов'язкова пенсійна система другого рівня досі не введена в дію, добровільні накопичувальні пенсії третього рівня формуються громадянами самостійно за власною ініціативою чи за бажанням роботодавця створити відповідний фонд. Пенсійна система стала тривалею внаслідок пенсійної реформи, яку було розпочато в 2004 році, фактично вона триває і досі.

Так, розподільча підсистема України представлена діяльністю Пенсійного фонду України (ПФУ). Вона побудована на принципі солідарності поколінь, тобто зайняте населення здійснює відрахування в ПФУ, а накопичені кошти розподіляються між теперішніми пенсіонерами. Однак внесків зайнятого населення недостатньо для формування дохідної частини бюджету ПФУ, і з державного бюджету щорічно здійснюються трансферти для покриття дефіциту.

Як зазначалося раніше, обов'язкова пенсійна підсистема другого рівня досі не введена в дію, проте вже готова частина нормативно-правових документів, які регулюватимуть її діяльність. Так, планується, що вона буде обов'язковою для зайнятого населення віком від 18 до 35 років та добровільною для осіб, старших за 35 років. Частка відрахувань для формування резервів підсистеми із заробітної плати працівників становитиме 2% в перший рік і щорічно зростатиме на 1% і до 7%. Досі серед науковців, політиків та економістів точаться суперечки щодо введення цієї підсистеми, оскільки ще не вирішені питання, яким буде механізм її функціонування, якою буде інвестиційна стратегія, хто здійснюватиме управління накопиченими активами, якими повинні бути об'єкти інвестування активів підсистеми тощо [7].

На третьому рівні пенсійної системи знаходиться добровільна накопичувальна підсистема. В Україні вона представлена діяльністю Недержавних пенсій-

Таблиця 2

Моделі управління накопичувальними пенсійними фондами

Параметри порівняння моделей	Норвезька	Австралійська	Канадська
Залежність пенсійних фондів від політичних процесів	Висока	Відсутня	
Основні напрями розміщення пенсійних активів	Державні цінні папери	Корпоративні цінні папери	
Рівень ліквідності цінних паперів в управлінні	Високий	Низький	
Припущення, на яких побудована інвестиційна стратегія	Ефективність ринку	Неефективність ринку	
Розподіл повноважень у межах інвестиційного процесу	Більша частина портфелю в управлінні безпосередньо самого фонду	Більша частина портфелю під зовнішнім управлінням	
Рівень прямого впливу на інвестиційний процес	Мінімальний		Максимальний

Джерело: сформовано авторами за узагальненням матеріалу [5, с. 275–295]

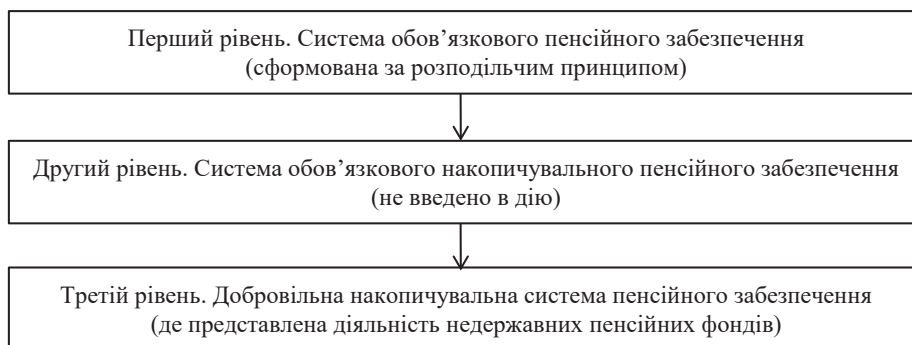


Рис. 1. Пенсійна система України

Джерело: зведена автором на основі [6]

них фондів (НПФ). Станом на кінець 2019 р. учасниками накопичувальної пенсійної системи були лише 874,6 тис. осіб, з них 83,9 тис. осіб отримують накопичувальну пенсію, що становить 0,73% від загальної кількості пенсіонерів в Україні. Слабкими є й показники виплат на одного пенсіонера в рік, а саме, 0,94 тис. грн., що становить 8,96% коефіцієнта заміщення в Україні станом на 2019 р. [8, с. 1–9].

Отже, розвиток пенсійної системи протягом останніх років у черговий раз призводить до низьких показників ефективності та ставить під сумнів перспективність функціонування накопичувальних підсистем. Проте цим проблеми, пов'язані з пенсійною системою України, не обмежуються.

За підсумками 2019 р. коефіцієнт заміщення в Україні становив 29,2%, а витрати пенсійної системи становили 3,34% ВВП [9]. Показник коефіцієнту заміщення є низьким уже тривалий період часу, однак різке зростання дефіциту пенсійної системи (див. рис. 2) загрожує вже не тільки фінансовій стійкості пенсійної системи, але і бюджетній стабільності України.

Дефіцит пенсійної системи визначається як різниця між фактичними витратами Пенсійного фонду України на виплати пенсій і доходами ПФУ, отриманими від соціальних відрахувань. Його різке зростання було викликано тим, що витрати на виплати пенсій зростають істотно швидше, ніж пенсійні внески. Таку ситуа-

цію спричинила ціла низка факторів, від високої частки неформального сектору в економіці до зниження співвідношення зайнятих і пенсіонерів.

Виходячи з ситуації, яка склалася, на перше місце слід ставити вирішення питання оптимізації пенсійної системи. Її метою має стати одночасне скорочення дефіциту (підвищення фінансової стійкості) і зростання пенсій, що потребують вирішення низки структурних проблем національної економіки.

**Висновки.** На основі наведених результатів досліджень бачимо, що пенсійна система України вимагає подальших організаційних покращень та впроваджень нових механізмів функціонування її підсистем. Насамперед потрібно вирішити питання дефіциту бюджету ПФУ, чого можна досягти за умов структурних змін в економіці та демографічній політиці, а саме вивести тіньову зайнятість в правове поле та забезпечити підтримку зростання народжуваності у довготерміновій перспективі. Необхідно доопрацювати механізми функціонування обов'язкової накопичувальної пенсійної підсистеми, які дадуть змогу ввести її в дію та забезпечать її фінансовий розвиток і стабільність. Також слід забезпечити підтримку розвитку підсистеми добровільного пенсійного забезпечення, однак тут потрібно впроваджувати вдосконалені системи контролю над інвестиційною діяльністю НПФ та системою формування винагород для їхніх учасників.

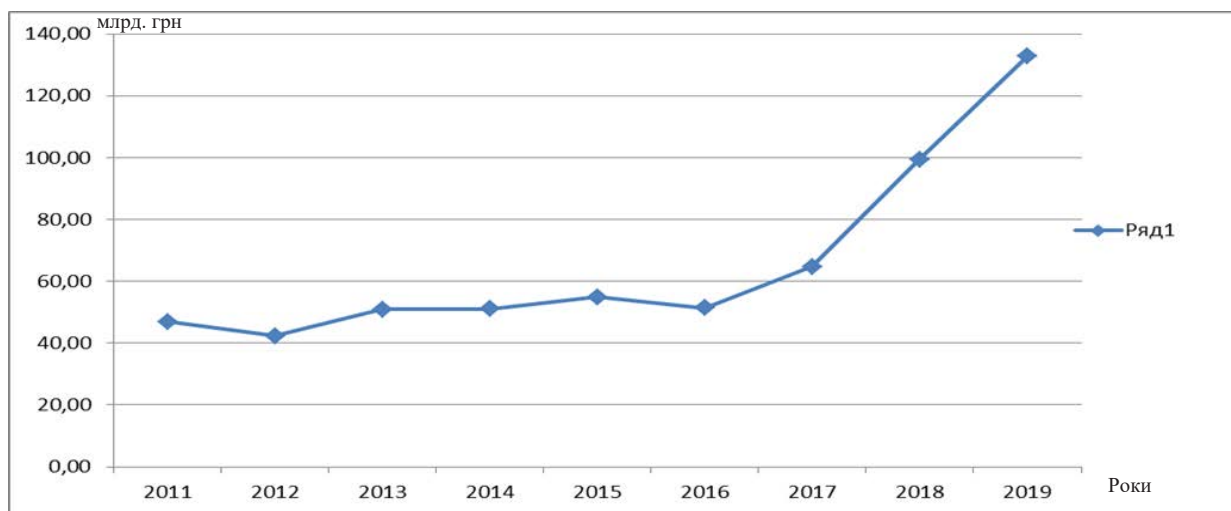


Рис. 2. Дефіцит бюджету ПФУ

**Список використаних джерел:**

1. Белоусов В.М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України. *Серія : Державне управління*. 2013. № 2(42). С. 37–142.
2. Бондарук І.С. Зарубіжний досвід організації систем пенсійного забезпечення. *Репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2018. С. 1–9.
3. OECD Pensions at a Glance 2019. *OECD and G20 Indicators*. С. 151.
4. Кравченко М.В. Накопичувальна пенсійна система як інструмент соціального захисту громадян. *Державне управління: теорія і практика*. 2010. С. 1–7.
5. Rozanov A. Public pension fund and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans. *American review of public administration*. 2014. № 1(44). P. 92–111.
6. Пенсійна система України. Київ, 2020. URL: <https://otppension.com.ua/pension-system-of-ukraine> (дата звернення: 01.10.2020).
7. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи» від 18 червня 2020 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/574/> (дата звернення: 01.10.2020).
8. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів за період 2016–2019 рр. *Нацкомфінпослуг*. Київ, 2020. С. 1–18.
9. Звіт про виконання бюджету ПФУ за 2019 р. *Пенсійний фонд України*. Київ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2120952-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pfu-za-2019-rik/>

**References:**

1. Belousov V.M. (2013) Pidxody ta modeli systemy pensijnogo zabezpechennya: mizhnarodnyj dosvid dlya Ukrayiny [Approaches and models of the pension system: international experience for Ukraine]. *Seriya: Derzhavne upravlinnya* [Series: Public Administration], no. 2(42), p. 37–142.
2. Bondaruk I.S. (2018) Zarubizhnyj dosvid organizaciyi system pensijnogo zabezpechennya [Foreign experience in organizing pension systems]. *Repozytarij Umanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Pavla Tychny* [Repository of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychny], p. 1–9.
3. OECD Pensions at a Glance 2019. *OECD and G20 Indicators*, p. 151.
4. Kravchenko M.V. (2010) Nakopychuvalna pensijna sistema yak instrument socialnogo zaxystu gromadyan [Accumulative pension system as an instrument of social protection of citizens]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktyka* [Public administration: theory and practice], p. 1–7.
5. Rozanov A. (2014) Public pension fund and assumed rates of return: an empirical examination of public sector defined benefit pension plans. *American review of public administration*, no. 1(44), p. 92–111.
6. Pension system of Ukraine (2020) Kyiv. Retrieved from: <https://otppension.com.ua/pension-system-of-ukraine>
7. Draft Law "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Accumulative Occupational Pension System" of June 18 (2020) *The Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/projects/574/>
8. Dynamics of the main indicators of non-state pension funds for the period 2016–2019 (2020) *Natskomfinposlug*. Kyiv, p. 1–18.
9. Report on the implementation of the PFU budget for 2019 (2020). *Pension Fund of Ukraine*. Kyiv. Retrieved from: <https://www.pfu.gov.ua/2120952-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pfu-za-2019-rik/>